

Η συνεχιζόμενη αναγκαιότητα της θεωρίας της αξίας: Μια προσωπική εκτίμηση*

Η διαλεκτική του θεωρητικού διαλόγου

Η εργασιακή θεωρία της αξίας στις διάφορες μαρξιστικές ή άλλες εκδοχές της ήταν πάντοτε ανοικτή στην απόρριψη από ορισμένους, όπως επίσης γινόταν αποδεκτή από κάποιους άλλους. Οι δυο πλευρές επικαλούνταν συχνά τους ίδιους αναλυτικούς παράγοντες. Αυτό το παράδοξο στη σφαίρα της θεωρίας δεν είναι τυχαίο, για το λόγο ότι η οικονομία και η κοινωνία γενικότερα εξελίσσονται σε μια αντιφατική βάση. Το γεγονός ότι η κοινωνία γίνεται πιο αναπτυγμένη και πολύπλοκη μήπως υποσκάπτει την εγκυρότητα και την αναγκαιότητα για μια θεωρία της αξίας ή μήπως αυτή η τελευταία παραμένει ουσιώδης ως η αφηρημένη βάση πάνω στην οποία μπορούν να ανοικοδομηθούν και να γίνουν αντιληπτά τα σύνθετα γεγονότα;

Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι εδώ εμπλέκονται δυο διακριτοί αλλά στενά συσχετιζόμενοι μεθοδολογικοί παράγοντες. Ο πρώτος αφορά το κατά πόσο τα χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής οικονομίας που είναι μόνιμα σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της είναι δεκτικά μιας ερμηνείας που θα αναφέρεται στη θεωρία της αξίας —για την εξήγηση των μισθών και των κερδών ή της πορείας της οικονομικής μεγέθυνσης και των κρίσεων, μας χρειάζεται η εργασιακή θεωρία της αξίας; Το δεύτερο ζήτημα αφορά το αν οι ιδιαίτερες περιόδους του καπιταλισμού, ιδίως οι πιο αναπτυγμένες, ενισχύουν ή υποσκάπτουν την εγκυρότητα της θεωρίας της αξίας, όπως για παράδειγμα η δημιουργία μονοπωλίων ή η ανάπτυξη της μη παραγωγικής εργασίας στους τομείς των υπηρεσιών. Παρά το ότι οι ασχολούμενοι με την πολιτική οικονομία και το διάλογο για την αξία ανέπτυξαν αντιτιθέμενες απόψεις σε όλο το μήκος αυτής της αναλυτικής διαχωριστικής γραμμής, είναι γεγονός ότι η θεωρία της αξίας βρέθηκε πάντα σε αμυντική θέση απέναντι σε συνεχείς επιθέσεις που στόχευαν τις υποτιθέμενες βαθύτερες αδυναμίες της, από τη μια πλευρά, και την ακαμψία της στο να προσφέρει μια απάντηση στα ιστορικά νέα χαρακτηριστικά του καπιταλισμού, από την άλλη. Με λίγα λόγια, η θεωρία της αξίας είναι, για παράδειγμα, κατάλληλη ως βάση για μια θεωρία των τιμών και αν ναι, παραμένει κατάλληλη για μια μονοπωλιακή τιμολόγηση;

Ο Ben Fine είναι καθηγητής Οικονομικών στη Σχολή Ανατολικών και Αφρικανικών Μελετών (SOAS) του Πανεπιστημίου του Λονδίνου.

* Ευχαριστίες στους Κώστα Λαπαβίτσα και Alfredo Saad-Filho για τα εκτεταμένα σχόλιά τους σ' ένα προγενέστερο σκαρίφημα. Προφανώς δεν φέρουν καμιά ευθύνη για οποιοδήποτε λάθος ή αδυναμία.

Στο παρόν άρθρο, υπογραμμίζοντας αυτή τη διαλεκτική, σκοπεύουμε μάλλον να δώσουμε έμφαση στη θετική περίπτωση της εργασιακής θεωρίας της αξίας και όχι να επιδιώξουμε να υπερασπιστούμε τη θεωρία απέναντι στα βουνά της κριτικής στα οποία έχει υποβληθεί αυτή. Σχεδόν αναπόφευκτα, η θετική περίπτωση για τη θεωρία της αξίας έχει επισκιαστεί και επηρεαστεί απ' αυτό το βάρος της κριτικής, έτσι ώστε, όχι ηθελμένα, να παραμεριστούν οι βασικοί συλλογισμοί και μέθοδοι που διατρέχουν τη μαρξική θεωρία της αξίας ή, όπως μπορούμε να υποπτευθούμε για ένα μεγάλο μέρος της φιλολογίας, να μη μελετώνται ή να είναι γνωστοί μόνο ως παρωδία της μαρξικής πολιτιστικής οικονομίας που παραelaύνει για μια τελετουργική επίθεση και υπεράσπιση. Σκοπεύουμε να αποδείξουμε ότι υπάρχουν θεμέλια της εργασιακής θεωρίας της αξίας που παρουσιάζουν μια εσωτερική συνοχή. Περαιτέρω, η συνοχή αυτή προσφέρει τη βάση για το ξετύλιγμα της αυξανόμενης πολυπλοκότητας και των ιδιαιτεροτήτων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, όπως αυτές εμφανίστηκαν χρονικά —ακόμα κι αν αυτές οι πολυπλοκότητες έχουν προκαλέσει μια απόρριψη της θεωρίας της αξίας στη βάση των μη συνεκτικών και ανακριβών προσεγγίσεών της.

Σ' ένα πιο εγκόσμιο επίπεδο, ως υπέρμαχος της θεωρίας της αξίας, η θετική εκτίμηση που προσφέρεται εδώ θα είναι επίσης προσωπική σ' ένα μεγαλύτερο βαθμό από όσο λογικά θα επέτρεπε σε μια άλλη περίπτωση η θεωρητική σεμνότητα. Θέλουμε όμως να φωτίσουμε την επιχειρηματολογία που προσφέρουμε εδώ, δείχνοντας πώς η θεωρία της αξίας ενέπνευσε το έργο μας και να τη μνημονεύσουμε αντίστοιχα. Θα μπορούσε, επομένως, να εμπνεύσει το μελλοντικό έργο και άλλων ερευνητών. Για το σκοπό αυτό, στο κείμενο μνημονεύεται μόνο το έργο μας, όμως στη βιβλιογραφία προτείνουμε άλλες σημαντικές πηγές εκτός από τον ίδιο τον Μαρξ.

Σμιθ, Ρικάρντο, Μαρξ

Ο Άνταμ Σμιθ προσφέρει ένα εξαιρετικό σημείο εκκίνησης. Υποστήριξε ότι η εργασιακή θεωρία της αξίας θα ίσχυε μόνο σε μια πρωτόγονη κοινωνία ή στον πρωτόγονο κομμουνισμό, όπως τον αποκάλυψε ο Μαρξ, όπου οι εργάτες απλά κυνηγούσαν ελάφια και κάστορες, όπως απαιτούσε η προσωπική τους κατανάλωση. Αξίζει να σημειωθεί, σχετικά με το προαναφερόμενο σημείο, ότι μόλις η οικονομία αναπτύχθηκε ώστε να επιτρέπεται η παρουσία της γαιοπροσόδου και, τελικά, των κερδών, ο Σμιθ επιχειρηματολόγησε εναντίον της εργασιακής θεωρίας της αξίας και την αντικατέστησε με μια θεωρία των συστατικών της τιμής, όπου η τελευταία αυτή συνίσταται φυσικά από τη συνεισφορά ή την αξίωση των μισθών, των κερδών και των γαιοπροσόδων. Κατά τον Σμιθ, από τη στιγμή που η εργασία δεν αποτελεί πλέον το μοναδικό στοιχείο της τιμής, η εργασιακή θεωρία της αξίας θα έπρεπε να απορριφθεί. Η προσθήκη του απλούστερου στοιχείου οικονομικής πολυπλοκότητας ήταν αρκετή για το σκοπό αυτό, ώστε να υιοθετήσει ο Σμιθ μια θεωρία των συνιστωσών που είτε αποτελούσε ταυτολογία (η τιμή απαρτίζεται από τα συστατικά της μέρη) ή ήταν λανθασμένη (εφόσον οι τρεις συνιστώσες δεν είναι ανεξάρτητες ή μια της άλλης, αλλά εντλούν αμοιβαία το καθαρό προϊόν —ένα σύνθετο σημείο που δεν χρειάζεται να μας απασχολήσει εδώ).

Η διαλεκτική του Σμιθ εγείρει σιωπηρά και ρητά από την πλεονεκτική οπτική της θεωρίας του Μαρξ δυο κρίσιμα μεθοδολογικά ζητήματα. Το πρώτο αφορά το καθεστώς της επιχειρηματολογίας υπέρ της εργασιακής θεωρίας της αξίας, όταν ο Σμιθ ισχυρίζεται ότι όντως ισχύει. Ωστόσο, σε μια πρωτόγονη κοινωνία δεν υπήρχαν ανταλλαγές (εκτός από την τυχαία διάθεση ενός συμπτωματικού υπερπροϊόντος που δεν συνδέεται με τον εργάσιμο χρόνο του κυνηγιού). Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχουν τιμές, έτσι λοιπόν δεν υπάρχει καμιά ανάγκη για μια θεωρία της αξίας! Είναι σαφές ότι ο Σμιθ ερευνά μια εκ παραδρομής άσκηση επί χάρτου. Ας υποθέσουμε ότι η πρωτόγονη κοινωνία ήταν σαν μια καπιταλιστική κοινωνία —θα ίσχυε τότε η εργασιακή θεωρία της αξίας; Είναι ένα ερώτημα που στερείται κάθε νοήματος, κι αυτό σημαίνει ότι πρέπει να έχουμε σοβαρές αμφιβολίες σχετικά με την έννοια της αξίας που είχε δομήσει ο Σμιθ.

Στο πλαίσιο αυτό υπάρχει μια σοβαρή διαφορά με μια πλευρά της υλιστικής μεθόδου του Μαρξ, μια πλευρά που είναι έντονα ελκυστική από την άποψη της επίκλησης του ρεαλισμού. Γιατί αυτή εξαρτάται από τη δικαίωση της χρήσης συγκεκριμένων εννοιών μέσω της απόδειξης της αντιστοιχίας τους —ακόμα κι αν αυτή πρέπει να γίνει στο εσωτερικό της ίδιας της θεωρίας— με την πραγματικότητα της υπό εξέταση κοινωνίας. Απ' αυτή την οπτική, έννοιες όπως η αξία, η τιμή και η ανταλλαγή είναι άκυρες αν εφαρμοστούν στην πρωτόγονη κοινωνία. Ανεξάρτητα από το θεωρητικό μονοπάτι από το οποίο συνάγεται η αξία ως έννοια, παραμένει για τον Σμιθ απλά μια γενική, νοητική αϊστορική και ακοινωνική κατασκευή, που μπορεί να είναι ή και να μην είναι χρήσιμη για την εξήγηση της ανταλλαγής στην πρωτόγονη κοινωνία (όπου το ερώτημα δεν έχει νόημα) ή στις πιο αναπτυγμένες κοινωνίες, των οποίων το προϊόν προκύπτει από άλλες πηγές εκτός από την εργασία (όπου η εργασιακή θεωρία απορρίπτεται κατ' ανάγκη στη βάση μιας έννοιας της αξίας που δεν έχει μελετηθεί ειδικά γι' αυτές). Σε αντιδιαστολή μ' αυτή την εργαλειακή θεώρηση όσον αφορά την κατανόηση και τη χρήση της εργασιακής θεωρίας της αξίας, η προσέγγιση του ίδιου του Μαρξ μπορεί να γίνει κατανοητή αν, καταρχήν, προσδιορίσουμε το κατά πόσο η αξία υπάρχει ή όχι. Αν όχι, δεν έχει κανένα αναλυτικό καθεστώς. Αν, ωστόσο, η απάντηση είναι θετική, οδηγεί σε μια σειρά επακόλουθων ερωτημάτων —ποια εργασία μετράει για την αξία, πόσο μετράει και με ποιους (κοινωνικούς) μηχανισμούς γίνεται αυτό και ποιες είναι οι σχέσεις μεταξύ αξίας και των πιο σύνθετων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων;

Το δεύτερο μεθοδολογικό σημείο που εγείρει η απόρριψη της εργασιακής θεωρίας της αξίας από τον Σμιθ είναι το αν η αξία, όπως κι αν ορίζεται και κατανοείται αυτή, θα πρέπει να θεωρείται ή όχι ταυτόσημη με την τιμή, τουλάχιστον ως ένα είδος κέντρου βάρους, από τη στιγμή που παραμερίζουμε τα περιφερειακά ή ιδιαίτερα ζητήματα, όπως η διαφήμιση στο σύγχρονο κόσμο. Για τον Σμιθ, πρόκειται για το αν η αξία ως εργάσιμος χρόνος είναι ταυτόσημη με την τιμή ή όχι. Αν δεν είναι, η αξία θα πρέπει να τροποποιηθεί μέχρις ότου εξισωθεί με την τιμή, όπως στη θεωρία του των συνιστωσών. Βεβαίως, αυτές οι φυσικές τιμές, όπως αποκαλούνται, γίνονται αντιληπτές ως το κέντρο γύρω από το οποίο παρτηρούνται οι διακυμάνσεις των πραγματικών τιμών. Το γεγονός αυτό, απ' εαυτού, συνιστά εν δυνάμει μια αυθαίρετη διάκριση μεταξύ εκείνων των συντελεστών που προσδιορίζουν τη φυσική τιμή και εκείνων που προσδιορίζουν τις αποκλίσεις γύρω απ' αυτή. Κατά μια έννοια, ένα σύνολο υποτίθεται περισσότερο θεμελιώδες απ' ό,τι ένα άλλο. Αυτό ανοί-

γει το δρόμο ώστε στο θεμελιώδες σύνολο να περιλαμβάνεται οποιοσδήποτε αριθμός συντελεστών, όπως στην περίπτωση της θεωρίας των τιμών που βασίζεται στις γενικευμένες θεωρίες προσφοράς και ζήτησης.

Και πάλι η προσέγγιση του Μαρξ είναι διαφορετική και όχι αυθαίρετη. Η αξία ως εργάσιμος χρόνος θεωρείται ως μια αφηρημένη και απλή κατηγορία που προκύπτει από την παραγωγή. Δεν μπορεί να παρατηρηθεί άμεσα, αλλά αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία δομούνται —τόσο στην πραγματικότητα όσο και κατ' αντιστοιχία— στο εσωτερικό της θεωρίας οι πιο σύνθετες κατηγορίες της ανταλλαγής, όπως η τιμή. Με άλλα λόγια, η θεωρία διαθέτει μια αναλυτική ή μια αφαιρετική δομή, όπου οι πιο σύνθετες κατηγορίες όπως αυτή της τιμής αναπαράγουν και δεν υποκαθιστούν τις απλούστερες κατηγορίες, όπως είναι η αξία. Αυτό αντανάκλα το προηγούμενο μεθοδολογικό σημείο, όπου η ύπαρξη της αξίας είχε ήδη τεκμηριωθεί. Δεν μπορούμε να την απορρίψουμε εξαιτίας των σύνθετων μορφών με τις οποίες εμφανίζεται και οι οποίες συνιστούν απλά αποτελέσματά της. Μόνο αν θεωρήσουμε την τιμή ως τη μορφή που παίρνει η αξία κατά την ανταλλαγή, όπως ακριβώς το στοιχείο του άνθρακα μπορεί να εμφανιστεί με τη μορφή του κάρβουνου είτε του διαμαντιού ανάλογα με τον τρόπο δόμησης και κατεργασίας του, μπορούμε να εννοήσουμε πώς ο σύνδεσμος αξίας/τιμής μορφοποιεί τη σχέση μεταξύ των παραγωγών ως μια σχέση μεταξύ αγοραστών και πωλητών αγαθών. Ο άνθρακας δεν παύει να υπάρχει, ούτε χάνει την αναλυτική του σημασία επειδή απλά μπορεί να εμφανιστεί σε μια σειρά διαφορετικά προϊόντα.

Με λίγα λόγια, η αξιακή σχέση είναι ποσοτική από την άποψη του εργάσιμου χρόνου που δαπανάται από τους ατομικούς εργαζόμενους, αλλά ποιοτικά έχει ένα ευρύτερο περιεχόμενο. Η ύπαρξη των παραγόντων πολυπλοκότητας, ορισμένοι από τους οποίους θεωρούνται θεμελιώδεις και άλλοι όχι —όπως, αντίστοιχα, η εξίσωση του ποσοστού κέρδους και οι τυχαίοι ή ασύμμετροι παράγοντες—, με κανέναν τρόπο δεν αποτελούν λόγο για την απόρριψη της θεωρίας της αξίας, αλλά την πραγματική βάση πάνω στην οποία αυτή είναι δομημένη. Είναι ίσως δυστύχημα ότι η διαλεκτική όψη αυτής της προοπτικής, με όρους ουσίας και εξωτερικής εμφάνισης ή περιεχόμενου και μορφής, εκφράζει συχνά τη δεύτερη όψη του κάθε ζεύγους ως απλές φαινόμενες όψεις (ή μορφές και εξωτερικές εμφανίσεις). Ενώ, κατά μια έννοια πρόσφορη για μια σε βάθος θεώρηση, μπορεί να οδηγήσει σε μια απροσδόκητη υποβάθμιση της σημασίας των κρίσιμων χαρακτηριστικών της καπιταλιστικής οικονομίας. Αν οι τιμές αποτελούν την απλή μορφή της αξίας, είναι το κέρδος η απλή μορφή της υπεραξίας και το χρηματοπιστωτικό σύστημα η απλή χρηματική μορφή του κεφαλαίου; Αντιθέτως, όλα αυτά δεν είναι σύμβολα της ουσίας, όπως ο μονάρχης σ' ένα χαρτονόμισμα, αλλά υλικές σχέσεις με αποτελέσματα ακόμα κι αν αυτά είναι παράγωγα των ταξικών σχέσεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Αλλά, θα προτρέξουμε. Το σημαντικό σημείο είναι ότι η θεωρία της αξίας δεν πέφτει απλά στη βάση της πολυπλοκότητας, διαμέσου της οποίας κινείται στον κόσμο του κεφαλαίου.

Ας έλθουμε τώρα στον Ρικάρντο. Παρόλο που και αυτός μοιράζεται πολλές από τις μεθοδολογικές ανεπάρκειες του Σμιθ, είναι σταθερά προσηλωμένος στην εργασιακή θεωρία της αξίας. Είχε αποφασίσει να εξηγήσει όσο το δυνατόν περισσότερα χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής οικονομίας στη βάση της θεωρίας της αξίας όπως την αντιλαμβάνονταν —που παριστούσε, όπως και για τον Σμιθ, τον εργάσιμο χρόνο που απαιτείται για την παρα-

γωγή. Ο Ρικάρντο απέδειξε ότι ο συλλογισμός του Σμιθ ήταν, τουλάχιστον εν μέρει, λανθασμένος —ότι, δηλαδή, η δημιουργία μιας ξεχωριστής απαίτησης επί της παραγωγής εκτός απ' αυτή της εργασίας δεν αποτελούσε αφ' εαυτής λόγο για τον οποίο θα έπρεπε η τιμή να αποκλίνει της αξίας. Αντίθετα, αν τα κέρδη ως στοιχείο της τιμής είναι μη μηδενικά ή αυξάνονται, αυτό θα γίνεται δαπάνες των μισθών και οι τιμές θα συνεχίσουν να ισούνται με την αξία. Δυστυχώς για τον Ρικάρντο, παρόλο που ο συλλογισμός αυτός είναι σωστός στο βαθμό που ασχολούμαστε με την απλή παρουσία των κερδών, παύει να ισχύει από τη στιγμή που υπάρχουν διαφορές σ' αυτό που αποκαλείται σήμερα σύνθεση του κεφαλαίου. Οι τιμές όντως αποκλίνουν ποσοτικά από τις αξίες, και μάλιστα είναι υψηλότερες σε σχέση με τις αξίες για τα προϊόντα εκείνα που έχουν υψηλότερη ένταση κεφαλαίου, εφόσον είναι υποχρεωμένα να προστάξουν δυσανάλογα μεγαλύτερες ποσότητες κέρδους σε σχέση με τον εργάσιμο χρόνο της παραγωγής. Για μια ακόμα φορά, όπως διαπίστωσε ο Ρικάρντο αναδεικνύοντας αυτό που σήμερα αποκαλείται πρόβλημα του μετασχηματισμού, η εργασιακή θεωρία της αξίας εμφανίζεται διστακτική, καθώς έρχεται αντιμέτωπη με την απλή διανομή του κέρδους μεταξύ των καπιταλιστών.

Παρακάμπτοντας αυτές τις δυσκολίες, ο Ρικάρντο επιχείρησε να εξηγήσει την πρόσοδο στη βάση της θεωρίας του για την αξία. Το κατόρθωσε, υποστηρίζοντας ότι η αξία θα πρέπει να προσδιορίζεται από τον εργάσιμο χρόνο του χειρότερου καλλιεργούμενου κομματιού γης, όπου η πρόσοδος συνιστά τη διαφορά παραγωγικότητας των καλύτερων κομματιών γης. Επιχειρώντας όμως να ασχοληθεί με μια πιο σύνθετη μορφή, την πρόσοδο, προέκυψε μια ασυνέπεια στη θεωρία του Ρικάρντο για την αξία, την οποία δεν μπόρεσε ποτέ να υπερβεί. Καθόσον υπάρχουν πλέον δυο θεωρίες για την αξία, μια για την αγροτική οικονομία, σχετικά με το περιθώριο της καλλιέργειας, και μια άλλη για τη βιομηχανία, που υποτίθεται ότι βασίζεται στις μέσες παραγωγικές συνθήκες. Γιατί η αξία στη βιομηχανία να μην προσδιορίζεται επίσης ως το περιθώριο του χειρότερου παραγωγού, όπου οι άλλοι παραγωγοί αποκομίζουν κέρδη με τη μορφή αυτού που ο Marshall αποκάλεσε οιονεί πρόσοδο, μέχρις ότου τελικά, αυτά εκμηδενιστούν από το γεγονός ότι οι οριακοί παραγωγοί τους προφτάνουν ως προς την τεχνική ή οτιδήποτε άλλο;

Η επέκταση του περιθωρίου του Ρικάρντο σε όλους τους κλάδους της οικονομίας προσέφερε τη βάση για τη μαρξιστική επανάσταση, ιδίως σε συσχέτιση με άλλους συντελεστές της παραγωγής και την ενσωμάτωση του περιθωρίου στην πλευρά της ζήτησης με τη μορφή της μεγιστοποίησης του οφέλους από τους καταναλωτές. Χρησιμοποιώντας το πρόγραμμα ενός αντιπροσωπευτικού ατόμου, η προσέγγιση αυτή παρέκαμψε τεχνηέντως το ταξικό περιεχόμενο της θεωρίας του Ρικάρντο για την αξία, περιεχόμενο που μετέφερε μια διαμάχη για τη διανομή μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, με τους γαιοκτήμονες να αποτελούν παθητικούς δέκτες των προσόδων που συνδέονται με τις διαφορές παραγωγικότητας μεταξύ των διάφορων γαιών.

Σύμφωνα με τη μαρξική θεωρία της αξίας, τα ζητήματα αυτά πρέπει να αντιμετωπιστούν διαφορετικά. Ας εξετάσουμε όμως πρώτα μερικά από τα ζητήματα μεθοδολογίας που τέθηκαν προηγουμένως. Θεωρούμε ότι τα εισαγωγικά κεφάλαια του Τόμου Ι του *Κεφαλαίου* τεκμηριώνουν ότι η αξία όντως υπάρχει, αλλά μόνο σε κοινωνίες όπου κυριαρχεί η εμπορευματική παραγωγή. Η διαδικασία ανταλλαγής καθιερώνει αναγκαστικά μια ισοδυ-

ναμία μεταξύ των διάφορων τύπων εργασίας που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή, παρόλο που η ισοδυναμία αυτή σπανίως είναι, αν είναι ποτέ, άμεση. Η σχέση μεταξύ (της εργασίας) των παραγωγών εκφράζεται μάλλον ως μια σχέση μεταξύ εμπορευμάτων, ως αξίες χρήσης, με όρους σχετικών τιμών. Μόνο χάριν ευκολίας υποθέτουμε ότι τα εμπορεύματα ανταλλάσσονται στην αξία τους, διότι έτσι μπορεί να γίνει εμφανής η διάκριση μεταξύ αξίας και τιμής, όπως παρουσιάστηκε προηγουμένως, ακόμα κι αν κάποιοι που δεν έχουν επίγνωση αυτού του κινήτρου βλέπουν την αφαίρεση απλά ως μια απλουστευτική παραδοχή που δεν δικαιώνεται και δεν συμβιβάζεται με την πραγμάτευση των τιμών παραγωγής που παραθέτει ο Μαρξ στον Τόμο III του *Κεφαλαίου*. Πέραν αυτού, στον Τόμο I γίνεται προφανές ότι η αξία γνωρίζει τη μεγαλύτερη διάδοση, γίνεται μάλιστα κυρίαρχη, μόνο στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, για τον οποίο δεν είναι μόνο το προλεταριάτο αυτό που συναντά την αγορά, έχοντας τη δυνατότητα και ταυτόχρονα όντας αναγκασμένο να πουλήσει την ικανότητά του για εργασία. Τα μέσα παραγωγής και τα μέσα κατανάλωσης γενικά φέρονται επίσης στην τροχιά της ανταλλαγής. Σ' αυτή την περίπτωση, η αξιακή σχέση, όπως και στους άλλους τρόπους παραγωγής όπου τα εμπορεύματα είναι λιγότερο διαδεδομένα, δεν είναι συνώνυμη με την αγορά. Γιατί παριστά ένα σύνολο συνολικά διαφορετικών οικονομικών σχέσεων μεταξύ των παραγωγών και αυτών που τους διευθύνουν, όπως επίσης και διαφορών σε άλλες κοινωνικοοικονομικές σχέσεις όπως η κατανάλωση.

Τεκμηριώνοντας τη φύση της αξιακής σχέσης ως μιας σχέσης μεταξύ παραγωγών και όχι απλά ως ποσότητας εργάσιμου χρόνου, ο Μαρξ εντοπίζει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του εμπορεύματος χρήμα. Αρχικά ο χαρακτήρας αυτός δομείται στη βάση μιας ιδιαίτερης αξίας χρήσης, του χρυσού. Αλλά ο Μαρξ, ακόμα και σ' αυτό το πρώτο στάδιο της ανάλυσής του, αποδεικνύει ότι ο χρυσός, ως γενικό ισοδύναμο για άλλα εμπορεύματα, ενδύεται γρήγορα με ένα συμβολικό ρόλο —πριν απ' όλα με την υποτίμηση του νομίσματος μέσω της φθοράς και του σκισίματος ή ακόμα του ψαλιδίσματος και της γόμωσης, τελικά μέσω των ιδίων των χαρτινων συμβόλων. Αυτό που αποδεικνύεται εδώ είναι ότι η διάκριση μεταξύ αξίας και τιμής είναι τέτοια ώστε η μια να μπορεί να παρασταθεί από την άλλη, ακόμα και με την αυξανόμενη απομάκρυνση του εμπορεύματος χρήμα από τη διαδικασία της ανταλλαγής.

Με λίγα λόγια, η θεωρία του Μαρξ για το χρήμα βασίζεται εν μέρει στην ιδέα ότι το εμπόρευμα χρήμα υποκαθίσταται από τα σύμβολα του χρήματος και επομένως, έμμεσα, από τα σύμβολα της αξίας —παρόλο που η επικύρωση αυτών των συμβόλων απαιτεί τελικά την επέμβαση του κράτους. Παραδόξως, αυτή ακριβώς η υποκατάσταση, στην πλέον σύγχρονη μορφή της, όπου οι λειτουργίες του εμπορεύματος χρήμα, του χρυσού, λίγο ως πολύ περιορίζονται στα αποθέματα των κεντρικών τραπεζών, οδήγησε πολλούς στο να απορρίψουν τη χρηματική θεωρία του Μαρξ όπως την είχαν ειλικρινά αντιληφθεί. Πώς μπορεί να ισχύει μια θεωρία του εμπορεύματος χρήμα που βασίζεται στη θεωρία της αξίας, όταν το εμπόρευμα χρήμα έχει πλέον παύσει να χρησιμοποιείται; Ως απάντηση, μπορεί να υποστηριχτεί ότι η χρηματική θεωρία του Μαρξ υπαινίσσεται την υποκατάσταση του εμπορεύματος. Το πώς συμβαίνει αυτό θα πρέπει να διερευνηθεί σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο, αν μετακινηθούμε πέραν της απλής συμβολικής κυκλοφορίας των αξιών ως εμπορευμάτων προκειμένου να συμπεριλάβουμε τη συμβολική και μερικές φορές πλασματική κυκλοφορία της υπεραξίας. Αλλά αυτό σημαίνει ότι προβλέπουμε, παρό-

λο που θέτει τις ρίζες της θεώρησής του, του αναδυόμενου σήμερα χρηματοπιστωτικού συστήματος στο εσωτερικό του παραγωγικού συστήματος, από το οποίο εξαρτάται η κερδοφορία του, όσο κι αν εύχεται κάτι διαφορετικό.

Παρόλο που η αφαίρεση πώς η αξία ισούται με την τιμή χαράσσει την ποιοτική διάκριση μεταξύ των δυο και καθιερώνει την αξία ως κοινωνική σχέση μεταξύ παραγωγών, τυπική μιας κοινωνίας-παραγωγού εμπορευμάτων, η σημασία αυτής της αφαίρεσης είναι αναμφισβήτητα σημαντικότερη για έναν άλλο λόγο —το φώς που ρίχνει στην τάξη. Γιατί, σε όλη την έκταση του Τόμου Ι, αφού κατοχυρώσει την αξία ως έγκυρη κατηγορία, ο Μαρξ ασχολείται πρωτίστως με την ανταλλαγή σε περιορισμένη αλλά αποφασιστική έκταση. Το ενδιαφέρον του βρίσκεται στην απλή ανταλλαγή μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, πραγματευόμενος την οικονομία σαν να ήταν μια απλή επιχείρηση. Σ' αυτή τη βάση, ο Μαρξ αρχικά απευθύνει ένα απλό ερώτημα —πώς είναι δυνατό να παράγεται υπεραξία όταν κάθε εμπόρευμα ανταλλάσσεται ακριβώς στην αξία του; Η απάντησή του είναι αξιοσημείωτα απλή: το εμπόρευμα εργασιακή δύναμη, η ικανότητα προς εργασία, είναι αυτό που αγοράζεται από τον καπιταλιστή αλλά σε μια αξία που δεν έχει καμιά ποσοτική σχέση με την ποσότητα της εργασίας που επιτελείται απ' αυτή την ικανότητα. Η υπεραξία προκύπτει από την ικανότητα του καπιταλιστή να αποσπά μεγαλύτερο εργάσιμο χρόνο, επομένως και αξία, απ' αυτόν που απαιτείται για να αγοράσει εργασιακή δύναμη. Είναι αξιοσημείωτο ότι, έχοντας απαντήσει ποιοτικά σ' αυτό το ερώτημα, το μεγαλύτερο μέρος του Τόμου Ι ασχολείται τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά με το πώς οι καπιταλιστές αποσπούν την υπεραξία ποσοτικά. Προτείνοντας τις έννοιες της απόλυτης και της σχετικής υπεραξίας, ο Μαρξ επισύρει την προσοχή στις εκτατικές (μεγαλύτερη διάρκεια, σκληρότερη εργασία) και εντατικές (αύξηση της παραγωγικότητας μέσω της εκμηχάνισης) παραγωγικές μεθόδους μέσω των οποίων το κεφάλαιο εκμεταλλεύεται την εργασία. Προκειμένου να προχωρήσει, καθεμιά από τις μεθόδους αυτές απαιτεί τη συσσώρευση του κεφαλαίου.

Έτσι λοιπόν, η θεωρία της αξίας οδηγεί στην ανάδυση μιας σειράς εννοιών με τις οποίες οπλίζεται η πολιτική οικονομία: οι τάξεις του κεφαλαίου και της εργασίας χωρίζονται από μια θεμελιώδη διαμάχη με αντικείμενο την παραγωγική διαδικασία —κι αυτό προηγείται των διανεμητικών υποθέσεων που προτείνουν οι ρικαρδιανού τύπου αναλύσεις. Η συσσώρευση του κεφαλαίου είναι επιτακτικής σημασίας για το καπιταλιστικό σύστημα. Και υπάρχουν συγκεκριμένες μέθοδοι μέσω των οποίων εκτυλίσσεται η εξαγωγή της υπεραξίας. Ο ίδιος ο Μαρξ θεωρεί, για να δόσουμε μια τηλεγραφικού τύπου διατύπωση, ότι η παραγωγικότητα βελτιώνεται συστηματικά μέσω της σχετικής απομάκρυνσης των εργατών από την παραγωγική διαδικασία, καθώς δεδομένες ποσότητες πρώτης ύλης κατεργάζονται σε τελικά προϊόντα με τη χρήση μηχανών κ.λπ.

Αξία και κεφάλαιο

Έστω και σύντομα, έχουμε πλέον καλύψει, και πιο κάτω θα επιθεωρήσουμε σε κάπως μεγαλύτερο βάθος, αυτά που θεωρούμε ως τα πέντε ειδοποιά χαρακτηριστικά της μαρξικής θεωρίας της αξίας, αυτά επίσης που της επιτρέπουν να ξεχωρίζει με μεγαλύτερη σαφήνεια.

Παρόλο που το ευδιάκριτο της αξιακής θεωρίας του Μαξ δεν είναι τόσο αμφιλεγόμενο, είναι εντυπωσιακό το πόσο πολύ σήμερα, σε μια εποχή πολυμάθειας, αγνοούν, παρακάμπτουν ή διαστρέφουν αυτά τα ειδοποιά χαρακτηριστικά, ακόμα κι αυτοί που προσυπογράφουν κάποια μορφή μαρξισμού και ιδίως όσοι δεν συγκαταλέγονται σ' αυτούς. Αναμφίβολα αυτό, εν μέρει, οφείλεται στο βαθμό στον οποίο τα χαρακτηριστικά αυτά αντιμετωπίζονται ευνοϊκά από μια μεθοδολογική οπτική.

Πρώτο, μεθοδολογικά η μαρξική θεωρία της αξίας βασίζεται σε μια διαλεκτική όπου οι χρησιμοποιούμενες έννοιες αποδεικνύεται ότι διατηρούν μια αντιστοιχία με την υπό μελέτη πραγματικότητα, τόσο κοινωνικά όσο και ιστορικά. Πέραν αυτού, οι αφηρημένες έννοιες βασίζονται σε απλές έννοιες, όπως η ίδια η αξία που προκύπτει από την ιδέα των δυο όψεων του εμπορεύματος, ως ανταλλακτικής αξίας και αξίας χρήσης —που αναπαράγονται και δεν εξαφανίζονται από την ανάδυση πιο σύνθετων εννοιών όπως η τιμή. Η μέθοδος αυτή διευκρινίζεται από τους τρεις τόμους του *Κεφαλαίου*. Στον Τόμο I ο Μαξ ασχολείται με την τεκμηρίωση της φύσης της αξίας και, στη συνέχεια, με το πώς παράγεται η (υπερ) αξία ως έννοια ριζωμένη στην καπιταλιστική παραγωγή. Ποιοτικά, αυτό εξαρτάται από την ανταλλαγή μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, που απογυμνώνει ή απομακρύνει όλες τις άλλες μορφές ανταλλαγής. Ποσοτικά, οδηγεί σε μια συνολική ανάλυση του πώς η παραγωγική διαδικασία κατευθύνεται τόσο προς την εντατική όσο και προς την εκτατική εκμετάλλευση της εργασίας και ποια είναι μερικά από τα αποτελέσματα του γεγονότος αυτού στη συσσώρευση του κεφαλαίου, το εργοστασιακό σύστημα, τα όρια της διάρκειας της εργάσιμης μέρας, την ανάδυση ενός πιστωτικού συστήματος, το σχηματισμό ενός εφεδρικού στρατού εργασίας κ.λπ.

Κατά μια έννοια λοιπόν, ο Τόμος I μπορεί να θεωρηθεί ότι ασχολείται κυρίως με την αξία χρήσης αυτού του μοναδικού εμπορεύματος, της εργασιακής δύναμης. Η στόχευση του Τόμου II είναι στην ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων γενικότερα και στο πώς, με την παρέμβαση του χρήματος, μπορεί να διατηρηθεί η συσσώρευση και αναπαραγωγή της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας. Αυτό, ωστόσο, δεν αποτελεί απλά μια μετατόπιση από μια σφαίρα δραστηριότητας, την παραγωγή, σε μια άλλη, την ανταλλαγή, αλλά μάλλον μια λεπτότερη επεξεργασία της ίδιας της έννοιας της αξίας. Γιατί ο Τόμος II, απέχοντας πολύ από το να αποτελεί μια ανάλυση ισορροπίας —μιας λέξης στο άκουσμα της οποίας όλοι οι ειλικρινείς μαρξιστές μαθητές θα έσπευδαν να τη διαγράψουν με το κόκκινο μολύβι τους—, ασχολείται με το να δείξει πώς η οικονομική αναπαραγωγή αποτελεί ταυτόχρονα ένα ισοζύγιο μεταξύ αξιακών μεγεθών (όπως στις περίφημες εξισώσεις) και ένα ισοζύγιο αξιών χρήσης στους τομείς των μέσων παραγωγής και των μέσων κατανάλωσης (με μια επιπλέον ανάλυση, που συχνά παραβλέπεται, των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους κυκλοφορούν αυτές οι αξίες).

Με δυο λόγια, ο Τόμος II δεν έχει καμιά σχέση με την ισορροπία, παρόλο που μπορεί να ερμηνευτεί μ' αυτόν τον τρόπο από εκείνους που αναζητούν αναλογίες με τους διάφορους κλάδους της ορθόδοξης θεωρίας. Το ορθό είναι ότι ανασυνθέτει την έννοια της αξίας, όπως αυτή έγινε αντιληπτή στον Τόμο I (όχι απλά ως μια ποσότητα εργάσιμου χρόνου, αλλά ως το σύνολο της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας, όπως αυτή εκτίθεται εκεί) στην πιο σύνθετη μορφή του ισοζυγίου και της κίνησης, σε οποιοδήποτε ποσοτικό επίπεδο, μεταξύ τομέων της οικονομίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι υπάρχει βεβαίως η ιδέα πως οι αξίες χρήσης

δεν ορίζονται πλέον απλά από τις φυσικές τους ιδιότητες, αλλά ενδύονται ένα κοινωνικό περιεχόμενο, χαρακτηριστικό του καπιταλισμού, που ορίζεται επίσης από την ικανότητά τους να διευθύνουν χρήμα μέσω της πώλησης —ένα σημείο στο οποίο θα επενέλθουμε στη συνέχεια. Επιπρόσθετα, η εμφάνιση της έννοιας της αξίας επιτρέπει να οριστούν αυστηρότερα και πληρέστερα μια σειρά πιο σύνθετων μορφών —η μη παραγωγική εργασία είναι η μισθωτή εργασία που δεν εμπλέκεται στην παραγωγή υπεραξίας (γιατί χρησιμοποιείται στο εμπόριο ή σε μη κερδοφόρες υπηρεσίες), το πάγιο κεφάλαιο είναι το τμήμα εκείνο του σταθερού κεφαλαίου που απελευθερώνει την αξία του στην κυκλοφορία μόνο μετά από έναν αριθμό παραγωγικών περιόδων κ.λπ.

Ο τόμος III του *Κεφαλαίου* ασχολείται με τη διανομή της υπεραξίας, όχι όμως με την απλή έννοια του ποιος εισπράττει πόσο μέρος της υπεραξίας που παρήχθει. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι ακόμα κι αυτή η επιφανειακή ερμηνεία προϋποθέτει, σε ευθεία συμφωνία με τη μέθοδο του Μαρξ, ότι η υπεραξία θα πρέπει να παράγεται πριν διανεμηθεί. Αν ωστόσο, η διανομή ερμηνεύεται απλά ως μια άσκηση διανομής της πίτας, όπως συμβαίνει με τη (νεο)οικαριδιανή (ή τη σραφιανή) ερμηνεία, οι έννοιες της υπεραξίας και του κέρδους καταρρέουν και η πρώτη χρησιμεύει απλά ως μια επιδεσμική λογιστική άσκηση. Σε αντιδιαστολή μ' αυτή την ερμηνεία, ο Μαρξ ασχολείται με τη διανομή της υπεραξίας ως λεπτομερέστερη επεξεργασία της έννοιας της αξίας, όπου τα αποτελέσματα των προηγούμενων δυο Τόμων συνδυάζονται και χρησιμοποιούνται για να αναπτυχθούν πιο σύνθετες και συγκεκριμένες κατηγορίες από την άποψη των οικονομικών διεργασιών μέσω των οποίων ενοποιούνται η παραγωγή και η ανταλλαγή.

Έτσι λοιπόν, το λεγόμενο πρόβλημα του μετασχηματισμού ασχολείται με το σχηματισμό των τιμών παραγωγής. Παρόλο που το πρόβλημα αυτό έχει λανθασμένα αντιμετωπιστεί ως μια θεωρία ισορροπίας των τιμών (και του ποσοστού κέρδους), η προσεκτική ανάγνωση, που σύρει τη σωστή διαχωριστική γραμμή μεταξύ αξιακής και οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, φανερώνει ότι αυτό που απασχολούσε τον Μαρξ ήταν τελείως διαφορετικό, παραμένοντας πάντα ευδιάκριτο και εστιασμένο σ' ένα αφηρημένο επίπεδο. Αφορούσε το ζήτημα του πώς η αναπόφευκτη ανάπτυξη της παραγωγικότητας με διαφορετικούς ρυθμούς στους διάφορους κλάδους της οικονομίας, λαμβάνει υπόψη της την τάση του κεφαλαίου να αμοίβεται εξίσου ανάλογα με την ποσότητα του προκαταβεβλημένου κεφαλαίου. Γιατί, όταν ο ρυθμός μεταβολής της παραγωγικότητας διαφέρει μεταξύ των διάφορων τομέων, η κερδοφορία θα μεταβάλλεται υπέρ των τομέων εκείνων που έχουν τις καλύτερες επιδόσεις. Οι τιμές θα πρέπει να προσαρμοστούν και το κεφάλαιο να μετακινηθεί ώστε και η κερδοφορία να τείνει προς την εξίσωση. Αλλά η κατάσταση είναι πιο σύνθετη, γιατί οι μεταβολές της παραγωγικότητας και οι αντίστοιχες μεταβολές των τιμών και κινήσεις των κεφαλαίων θα έχουν παρενέργειες στο κόστος εισροών των μέσων παραγωγής και στην τιμή των καταναλωτικών αγαθών.

Τα ανωτέρω αποτελούν ένα πρόσφορο σημείο εκκίνησης για την ανάλυση του μαρξικού νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους (ΝΠΠΚ) και των αντίρροπων τάσεων, παρόλο που ο ΝΠΠΚ και το πρόβλημα του μετασχηματισμού παραδοσιακά αντιμετωπίστηκαν ξεχωριστά —αν και έχουν την ίδια ικανότητα να αποτελούν το στόχο αυτών που επιζητούν την απόρριψη της μαρξικής θεωρίας της αξίας. Η διάκριση αυτή μεταξύ των δυο

«προβλημάτων» —τι συμβαίνει στις τιμές και τα κέρδη για δεδομένες αξίες και τι συμβαίνει σ' αυτά όταν οι αξίες μεταβάλλονται— υπήρξε σχεδόν καθολική ακόμα και μεταξύ αυτών που συμπαθούσαν και υποστήριζαν τον Μαρξ. Η προσέγγιση που υιοθετείται εδώ είναι διαφορετική. Ο ΝΠΤΠΚ θεωρείται πιο σύνθετος και διαφορετικός από την εμπειρική πρόβλεψη ή τη μαθηματική απόδειξη των κινήσεων του ποσοστού κέρδους. Θεωρούμε ότι ο ΝΠΤΠΚ ασχολείται, μάλλον σ' ένα σχετικά αφηρημένο επίπεδο, με τη συνύπαρξη των συνεπειών της συσσώρευσης, όπως παρατίθενται στον Τόμο Ι, και της ανάγκης συντονισμού αυτών των συνεπειών μέσω των μηχανισμών της ανταλλαγής που περιγράφονται στον Τόμο ΙΙ. Πέρα από το πλήθος των κοινωνικοοικονομικών μεταβολών που προσάπτονται στη συσσώρευση του κεφαλαίου, όπως ο σχηματισμός μονοπωλίου, η αστικοποίηση, η αναπαραγωγή ενός εφεδρικού στρατού εργασίας κ.λπ, το σύστημα ανταλλαγής πρέπει να διευθετήσει τους ολισθαίνοντες ρυθμούς παραγωγικότητας και κερδοφορίας που παρουσιάζονται αναλυτικά κατά την πραγμάτευση του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές παραγωγής. Ο Μαρξ συνάγει το συμπέρασμα ότι αυτό δεν μπορεί να γίνεται πάντα χωρίς την εμφάνιση, από καιρό σε καιρό, κρίσεων που διακόπτουν τη συσσώρευση του κεφαλαίου.

Ωστόσο, ο Τόμος ΙΙΙ προχωρά περισσότερο, θέτοντας τις κατηγορίες που αναπτύχθηκαν προηγουμένως σε γενικότερη αντιπαράσταση με το κεφάλαιο. Ο Τόμος ΙΙ επεσήμανε την ανάγκη πώλησης των εμπορευμάτων. Αυτό μπορεί από μόνο του να είναι μια ειδικευμένη δραστηριότητα στο εσωτερικό της ανταλλαγής, την οποία θα αναλαμβάνει το εμπορικό κεφάλαιο που τείνει να αποσπά ένα ποσοστό κέρδους ίσο με αυτό του βιομηχανικού κεφαλαίου, χωρίς όμως να δημιουργεί το ίδιο μια (υπερ) αξία. Ο Τόμος ΙΙ έδειξε επίσης πώς το χρήμα εισέρχεται και εγκαταλείπει συνεχώς τα κυκλώματα του κεφαλαίου, δημιουργώντας μ' αυτόν τον τρόπο μια δεξαμενή αδρανούς χρήματος. Ο Τόμος Ι θεωρεί ότι το κεφάλαιο ενημερεί στο βαθμό που μπορεί να διευθύνει το χρηματικό κεφάλαιο μέσω του πιστωτικού συστήματος. Μέσω αυτών των εύστοχων παρατηρήσεων, ο Μαρξ σχηματίζει την έννοια του τοκοφόρου κεφαλαίου, της δανειοληψίας και δανειοδότησης χρήματος για τους σκοπούς της παραγωγής υπεραξίας (στην οποία και γύρω από την οποία μπορεί να ενσωματωθεί ή να εξελιχθεί οποιοδήποτε σύνολο άλλων μορφών πίστης και χρηματικής συναλλαγής).

Ο Τόμος ΙΙΙ εξετάζει επίσης περιστάσεις όπου υπάρχουν δυνητικά εμπόδια στη συσσώρευση του κεφαλαίου υπό τη μορφή της έγγειας ιδιοκτησίας. Σε αντίθεση με τη ρικαρδιανή και τις περισσότερες άλλες θεωρίες για την πρόσοδο, που είναι μια μεταβλητή, ο Μαρξ ασχολείται με το πώς η παρουσία των ταξικών σχέσεων στη γη επηρεάζει την πρόσβαση του κεφαλαίου σ' ένα ζωτικό μέσο παραγωγής, τροποποιώντας μ' αυτόν τον τρόπο το ρυθμό και τη φύση της συσσώρευσης, και πώς μέσω αυτής (της παρουσίας) η πρόσοδος προβάλλει ως συνέπεια. Για το λόγο αυτό, η θεωρία του Μαρξ οργανώνεται γύρω από το ενδεχόμενο μιας χαμηλότερης οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου (που έχει κατανοηθεί σωστά) και της αναγκαιότητας της (απόλυτης) προσόδου, αλλά και των ορίων που επιβάλλονται σ' αυτή. Παραδόξως, αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει κάτι σαν τη γη χωρίς πρόσοδο (μια κοινότητα, στηριζόμενη στην κοινή λογική εμπειρία), παρόλο που η ρικαρδιανή θεωρία επιμένει ότι το χειρότερο κομμάτι γης δεν πρέπει να καταβάλλει καμιά πρόσοδο εκτός από τη μονοπωλιακή πρόσοδο (που δεν θα διέκρινε την παρέμβαση της γης από τις μονοπωλιακές συνθήκες σε άλλους τομείς ή συντελεστές παραγωγής).

Η αμέσως προηγούμενη συζήτηση σκοπεύει να δείξει πώς η χαρακτηριστική μέθοδος της μαρξικής θεωρίας της αξίας τοποθετείται στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης ερμηνείας ροής της επιχειρηματολογίας μέσα από τους τρεις Τόμους του *Κεφαλαίου*. Αξίζει ίσως να επαναλάβουμε ότι σε κάθε ευκαιρία όπου ο Μαρξ εισάγει μια πιο σύνθετη έννοια, αυτή συχνά αναπτύσσεται θετικά από τους σχολιαστές (ακόμα και τους υποστηρικτές του Μαρξ) ως μέσο απόρριψης της ανάλυσής του. Ο Τόμος II, για παράδειγμα, έχει προκαλέσει τις θεωρίες της υποκατανάλωσης —όπως αυτές στο έργο των Baran και Sweezy και πολλών άλλων—, σύμφωνα με τις οποίες είναι επαρκής η ιδέα του (μη πραγματοποιμένου) ενδεχόμενου υπερπροϊόντος και δεν είναι πλέον αναγκαία η θεωρία της αξίας ως τέτοια. Ο μετασχηματισμός της αξίας σε τιμή παραγωγής και της υπεραξίας σε κέρδος ανασυγκροτείται ως ένα πρόβλημα μετασχηματισμού και γενικότερα ισορροπίας. Το εμπορικό κεφάλαιο αλλά και η μη παραγωγική εργασία στον κρατικό τομέα, όπως η εκπαίδευση, θεωρούνται συναφείς με κάθε άλλο τομέα δραστηριότητας και επίσης μια πηγή κερδοφορίας, πιθανώς έμμεση. Το τοκοφόρο κεφάλαιο είναι αναπόσπαστο από την πίστη γενικά, οποιoσδήποτε και αν είναι ο σκοπός στον οποίο τοποθετείται και εμπλέκεται στη διαδικασία ανταλλαγής ως ένα σύνολο και δεν είναι χαρακτηριστική της συσσώρευσης του κεφαλαίου και της δημιουργίας υπεραξίας. Και η πρόσδοδος είναι απλά η συνέπεια ενός λίγο ως πολύ ισχυρού μονοπωλίου πάνω σ' ένα συγκεκριμένο συντελεστή της παραγωγής. Παραδόξως, σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις, ο Μαρξ κατηγορείται ότι δεν είναι επαρκώς λεπτολόγος ενώ, αντιθέτως, οι σχολιαστές του είναι αυτοί που γενικά ευθύνονται για τη σύμπτυξη των κοινωνικοοικονομικών δομών, διαδικασιών και φορέων σ' ένα υπερβολικά απλουστευτικό καλούπι —σαν να μπορούσε, για παράδειγμα, η εκπαίδευση να παράγει και να ιδιοποιείται κέρδη ακριβώς με τον ίδιο τρόπο όπως και ο βιομηχανικός τομέας, σαν να μπορούσε η καπιταλιστική οικονομία να βρίσκεται σε ισορροπία, σαν να απεδείκνυε μια αδυναμία πώλησης ένα ανυπέρβλητο και χρόνιο πρόβλημα κ.λπ.

Με πολλά απ' αυτά τα θέματα μεθόδου προσπαθήσαμε να ασχοληθούμε στα γραπτά μας, παρόλο που άλλοι, στους οποίους αναφερόμαστε όσο μας επιτρέπουν οι γνώσεις μας, έχουν επίσης ασχοληθεί σε μεγαλύτερη λεπτομέρεια, επιτυχία και διορατικότητα. Ο Fine (1989) προσφέρει μια στοιχειώδη επισκόπηση. Οι Fine και Harris (1979) προσφέρουν μια εποπτεία πολλών συμβολών της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας, παρόλο που η εποπτεία αυτή βρίσκεται στη βάση της σχετικής έμφασης και αλληλεπίδρασης των τριών δομών (για τις οποίες βλέπε στη συνέχεια), της παραγωγής, της ανταλλαγής και της διανομής, και αντανακλά μια ισχυρή αλτουσεριανή επίδραση που ήταν του συρμού την εποχή της συγγραφής της. Ο Fine (1986) προσφέρει αναγνώσεις του δημόσιου διαλόγου για την αξία, περιλαμβανομένων των δικών μας, που ασχολούνται τόσο με το πρόβλημα του μετασχηματισμού όσο και με τη θεωρία της πρόσδοδος. Η τελευταία χρησιμοποιείται ιδιαίτερα σε μια ιστορική και εμπορική αποτίμηση της βρετανικής βιομηχανίας άνθρακα στο Fine (1990). Ο Fine (1982) αναπτύσσει την ερμηνεία του νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους ως ενός αφηρημένου νόμου που οδηγεί σε πιο σύνθετα αποτελέσματα και δείχνει πώς αυτός αποτελεί τον αντίποδα των εναλλακτικών εκτιμήσεων που βασίζονται στη συγκριτική στατική και, επομένως, στην ισορροπία. Ο Fine (1985-86 και 1988) υποστηρίζει την ιδιαιτερότητα της μαρξικής θεωρίας του τοκοφόρου κεφαλαίου.

Τάξη, δομή, τάση και ιστορία

Η πιο πάνω μακροσκελής περιγραφή του πρώτου ειδοποιού χαρακτηριστικού της μαρξικής θεωρίας για την αξία μάς επιτρέπει να χειριστούμε τα περισσότερα από τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά της με μεγαλύτερη συντομία. Το δεύτερο, λοιπόν, είναι ότι η θεωρία της αξίας ενσωματώνει μια ιδιαίτερη κατανόηση της τάξης που βασίζεται στη θεμελιώδη σύγκρουση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας για την παραγωγή. Ο όλο και πιο σύνθετος τρόπος με τον οποίο αναπαράγεται η υπεραξία έχει το αντίστοιχό του σε μια όλο και μια πολυσύνθετη κατανόηση της τάξης και των ταξικών σχέσεων. Γιατί εδώ έχουμε τη συνέπεια της διαφοροποίησης της κεφαλαιοκρατικής τάξης —ανάλογα με τον τομέα, την παραγωγικότητα, τα τμήματά της, βιομηχανικό, εμπορικό και τοκοφόρο—, όπως επίσης και της τάξης της εργασίας, ανάλογα με τους ίδιους παράγοντες και επιπλέον την επιδεξιότητα, το αν είναι κάποιος απασχολούμενος ή όχι κ.λπ. Για μια ακόμη φορά, η μεγαλύτερη πολυπλοκότητα προκαλεί μια απόρριψη ή μια εμβάθυνση της μαρξικής θεωρίας των τάξεων για μια σειρά κριτηρίων που οδηγούν στη διαστρωμάτωση. Αυτό ισχύει πριν ακόμα εξετάσουμε την κοινωνική αναπαραγωγή της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας, όπου εμπλέκονται πολιτικές, ιδεολογικές και άλλες κοινωνικοοικονομικές σχέσεις (όπως το φύλο, η φυλή, η εθνικότητα κ.λπ). Ενώ είναι σημαντικό να αποφύγουμε τον οικονομικό αναγωγισμό (η σχέση κεφαλαίου-εργασίας ως τέτοια δεν μπορεί να μας πληροφορήσει περισσότερο για τα ζητήματα αυτά απ' ό,τι μπορεί για τα ακριβή αποτελέσματα που αφορούν τις τιμές και τα κέρδη), η αξία ως ταξική σχέση αποτελεί ένα ουσιαδές θεμέλιο πάνω στο οποίο μπορούν να εξεταστούν άλλα μη οικονομικά ζητήματα και ιδίως η πολιτική, η ιδεολογία και το κράτος.

Τρίτον, η μαρξική θεωρία της αξίας συνδέεται με μια ιδιαίτερη αντίληψη των κοινωνικοοικονομικών δομών. Αυτό δεν είναι απλά ένα ζήτημα των βασικών ταξικών σχέσεων από τις οποίες μπορεί επίσης να συναχθεί η λογική πιθανότητα και άλλων τάξεων διαμέσου της απόκλισής τους από την απλή αλλά θεμελιώδη διχοτομία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Οι αυτοαπασχολούμενοι, για παράδειγμα, συνιστούν μια κατηγορία που δεν είναι ούτε προλετάριοι ούτε αστοί αλλά ορίζονται σε σχέση μ' αυτούς. Μια τέτοια απόκλιση των κατηγοριών εφαρμόζεται επίσης και σε άλλες κοινωνικοοικονομικές δομές. Όπως είναι φανερό, το κεφάλαιο ορίζει μια θεμελιώδη διάκριση μεταξύ παραγωγής και ανταλλαγής, όπως επίσης μεταξύ οικονομικής και κοινωνικής αναπαραγωγής, όπου η τελευταία περιλαμβάνει όλες τις σχέσεις που διαμορφώνονται στο πλαίσιο της άμεσης τροχιάς του κεφαλαίου χωρίς όμως να είναι ενσωματωμένες σ' αυτή. Τα δυο πιο δημοφιλή παραδείγματα είναι οι μη οικονομικές παρεμβάσεις, η φύση και τα χαρακτηριστικά του κράτους και ο ρόλος του οικογενειακού συστήματος (και της οικιακής εργασίας, για παράδειγμα) που μπορούν να αναγνωριστούν, όχι όμως και να υποκατασταθούν από μια απλή αφηρημένη ανάλυση του κεφαλαίου.

Είναι σημαντικό να διευκρινίσουμε ότι οι παραπάνω δομικές διακρίσεις μπορούν να αναγνωριστούν μόνο ποιοτικά. Γνωρίζουμε ότι η ελευθερία της εργασίας δεν αναπαράγεται μόνο από το κεφάλαιο, παρόλο που αυτό με κανέναν τρόπο δεν σημαίνει ότι οι οικονομικές και οι μη οικονομικές ελευθερίες είτε είναι εγγυημένες είτε είναι αμοιβαία αποκλειστικές (δέστε, για παράδειγμα, το δικαίωμα της διαδήλωσης). Αντίστοιχα, το ποιες συγκε-

κρυμμένες δραστηριότητες κατέχουν τη σφαίρα της παραγωγής ή της ανταλλαγής ή βρίσκονται έξω από τον άμεσο έλεγχο του κεφαλαίου συνολικά (όπως στην περίπτωση των προμηθειών του κράτους ή του νοικοκυριού, που γίνονται σε μια μη εμπορική βάση) μεταβάλλεται τόσο ιστορικά, όσο και από χώρα σε χώρα.

Η μεταφορά και η αποθήκευση, για παράδειγμα, θα μπορούσε να ενσωματωθεί υπό τον έλεγχο είτε του βιομηχανικού είτε του εμπορικού κεφαλαίου. Η ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση (εισαγωγή αξιών χρήσης) των υπηρεσιών της δημόσιας ωφέλειας δείχνει την ύπαρξη μιας ολισθαίνουσας διαχωριστικής γραμμής μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας είτε μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα είτε ακόμα στο εσωτερικό του ίδιου του δημόσιου τομέα. Και η οικιακή προμήθεια καταναλωτικών αγαθών πιστεύεται γενικά ότι έχει υπονομευτεί από την έφοδο της καπιταλιστικής μαζικής παραγωγής. Αλλά και εδώ η μετατόπιση των δομικών διαχωριστικών γραμμών έχει γίνει συχνά προς την αντίθετη κατεύθυνση, καθώς η καπιταλιστική παραγωγή έχει ενισχύσει τα περιθώρια των οικιακών προμηθειών, όπως αυτές που σχετίζονται με την οικιακή ψυχαγωγία και ένα πλήθος διαρκών καταναλωτικών αγαθών, από τα οικοδομικά εργαλεία μέχρι τις συσκευές μικροκυμάτων. Με πολλά απ' αυτά τα θέματα επιχειρήσαμε να ασχοληθούμε τόσο σε θεωρητική, όσο και σε εμπειρική βάση (Fine, 1990, 1992 και 1997, Fine and Leopold, 1993, Fine et al., 1996 και Fine and Heasman, 1997). Η θεωρία της αξίας αποδείχτηκε πολύτιμη τόσο για την αναγνώριση των δομών, όσο και για τη συγκρότηση της κατάλληλης θεωρίας και της ερμηνείας των εμπειρικών δεδομένων.

Όμως, η θεωρία της αξίας έχει συχνά απορριφθεί στη βάση στρουκτουραλιστικών επιχειρημάτων, ανεξάρτητα από το εάν αυτά αναγνωρίζονται ως τέτοια. Αυτό ισχύει ιδίως στην περίπτωση αυτού που αποκλήθηκε κατηγορισμός, κατά τον οποίο αναγνωρίζεται εμπειρικά μια συγκεκριμένη ανισότητα ή διαφορά και στη συνέχεια «εξηγείται» με το να την αναφέρουμε ως μια δομή. Αυτό μπορεί να λάβει τη μορφή μιας ταξικής ανάλυσης, όπως στην περίπτωση της αντίληψης του κεφαλαίου και της εργασίας που συγκρούονται για τη διανομή, ή μιας ανάλυσης διαφορετικών παρατάξεων, όπως στις θεωρίες της πατριαρχίας και του ρατσισμού, όπου αυτά χρησιμοποιούνται ως δομές για την εξήγηση του μειονεκτήματος. Αναπόφευκτα, ο κατηγορισμός είναι ανταγωνιστικός προς το μαρξισμό, όχι μόνο γιατί, ίσως λανθασμένα, αναγνωρίζει δομές που τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο θεωρούνται έτσι ώστε να αναιρούν την έμφαση στην έννοια της τάξης, αλλά επίσης γιατί μεθοδολογικά ερμηνεύονται λανθασμένα ως οι πιο θεμελιώδεις κατηγορίες —σε μεγάλο βαθμό, μια προσέγγιση που ενθαρρύνθηκε για ένα διάστημα από τον αλτουσεριανισμό. Εδώ τίθεται το ερώτημα της προέλευσης αυτών των δομών και του πώς αυτές αναπαράγονται, γιατί διαφορετικά, πώς θα μπορούσαν ποτέ να αλλάξουν ή να μετασχηματιστούν.

Με λίγα λόγια, ο μαρξισμός γενικά και η θεωρία της αξίας ειδικότερα, δεν αρνούνται την ύπαρξη και τη σημασία των κοινωνικοοικονομικών και των άλλων δομών, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι υιοθετούν μια μεθοδολογία στρουκτουραλισμού, είτε αυτή είναι κατηγορισμός είτε όχι. Πιο συγκεκριμένα, οι δομές θα πρέπει να τεκμηριώνονται αναλυτικά στη βάση των ταξικών σχέσεων και των κοινωνικοοικονομικών διαδικασιών με τις οποίες συνδέονται και για τις οποίες η θεωρία της αξίας αποτελεί μια υποδειγματική απεικόνιση, όπως

υποστηρίζει η ανάλυση που προηγήθηκε, όπως στις διακρίσεις μεταξύ παραγωγής και ανταλλαγής ή μεταξύ οικονομικής και κοινωνικής αναπαραγωγής. Ωστόσο, οι δομές μπορούν επίσης να θεωρηθούν ως η συνέπεια πιο σύνθετων, ιστορικά αστάθμητων γεγονότων, όπως προσπάθησα να αποδείξω με την οικονομική ιστορία της νοτιοαφρικανικής οικονομίας, στο Fine and Rustonjee (1997), και τον τρόπο με τον οποίο οικοδομούνται και εξελίσσονται τα συστήματα κατανάλωσης και διατροφής, στο Fine and Leopold (1993), Fine et al (1996) και Fine and Heasman (1997).

Τέταρτον, ένα σημαντικό μέρος αυτών των αναλύσεων είναι ο προσδιορισμός των κοινωνικοοικονομικών διαδικασιών με τις οποίες αναπαράγονται και μετασχηματίζονται οι δομές. Όπως οι ταξικές σχέσεις, οι διαδικασίες αυτές είναι αφηρημένες και αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία αναπαράγονται (ή δεν αναπαράγονται) οι πιο σύνθετες δομές. Συχνά, οι βαθύτερες διαδικασίες είναι αμοιβαία αντιφατικές, όπως στην περίπτωση της αναγκαιότητας για την κάθετη ολοκλήρωση και τον αντίστοιχο κατακερματισμό, για την αποειδίκευση και την επανειδίκευση, ή όπως το κρίσιμης σημασίας ζήτημα για τη θεωρία της αξίας του πώς η αύξηση της παραγωγικότητας μέσω της συσσώρευσης του κεφαλαίου βιώνεται τόσο ως μια ώθηση της κερδοφορίας με τη μορφή χαμηλότερου κόστους παραγωγής όσο και ως μια απειλή της κερδοφορίας με τη μορφή εντατικότερων ανταγωνισμών για τις αγορές. Για τις αναλύσεις ισορροπίας, οι διαδικασίες αυτές αλληλεπιδρούν αρμονικά και εφόσον δεν υπόκεινται σε καμιά ρύθμιση των μισθών προς τα πάνω, παρά μόνο στην ορθολογική επιλογή των τεχνικών ελάχιστου κόστους παραγωγής από μέρους των καπιταλιστών, πρέπει να ενισχύουν την κερδοφορία. Σε αντιδιαστολή με τη μαρξική θεωρία της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, δεν υπάρχει καμιά προσπάθεια κατανόησης του πώς οι δυνάμεις που δημιουργούνται από τη συσσώρευση του κεφαλαίου και την αύξηση της παραγωγικότητας ασκούν τεράστιες πιέσεις στις οικονομικές δομές και διαδικασίες του συστήματος αξιών και του κοινωνικού σχηματισμού μέσα στον οποίο είναι ενταγμένες.

Απ' αυτή την άποψη, η μαρξική ανάλυση της αξίας είναι απόλυτα εύστοχη στους δεσμούς που σμιλεύει μεταξύ της θεωρίας της αξίας και της μεταβολής της παραγωγικότητας. Η ορθόδοξη οικονομική θεωρία ούτε καν εξετάζει το ζήτημα και χρησιμοποίησε πάντα την ανάλυση ισορροπίας με τη δεδομένη τεχνολογία, παρόλο που η αξία ως τιμή μπορεί να μεταβάλλεται από μια ισορροπία στην άλλη σε μια συγκριτική στατική για ένα σύνολο δεδομένων τεχνολογιών σε αντιδιαστολή με ένα άλλο. Ο Ρικάρτο είχε ελάχιστα καλύτερα αποτελέσματα ορίζοντας την αξία με παρόμοιο τρόπο στη βιομηχανία, ωστόσο με ένα δυναμικό αλλά σχετικά επιπόλαιο τρόπο για τη διακριτή θεωρία της αξίας που αναφέρεται στην αγροτική οικονομία. Η αξία που συνεισφέρεται από τον εργάσιμο χρόνο στις καλύτερες γαίες αυξανόταν απλά εξαιτίας της χρήσης άλλης, πιθανώς ισοδύναμης, εργασίας σε γαίες χειρότερης ποιότητας.

Ο Σμιθ προσέφερε μια πολύ περισσότερο διεισδυτική, αν και χαοτική, αντίληψη και μπορεί να πιστωθεί ακόμα με το ότι ήταν ο πρώτος που εξέτασε το ζήτημα του πώς ορίζεται η αξία όταν μεταβάλλεται η παραγωγικότητα. Αυτό ήταν μια συνέπεια της πρόθεσής του να εξηγήσει τον πλούτο των εθνών, όπου τελικά απέδιδε προτεραιότητα στον αυξανόμενο καταμερισμό της εργασίας ως πηγή αύξησης της παραγωγικότητας. Στο πλαίσιο της θεωρίας του για τις συνιστώσες της αξίας, υποστήριξε ότι οι μισθοί θα αυξάνονται ανάλο-

για με την αύξηση, και όχι με τη στάθμη, του καταμερισμού εργασίας. Κατά συνέπεια, η τιμή εξαρτάται από το ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας. Αν και όχι στο πλαίσιο της εργασιακής θεωρίας της αξίας, αυτό σημαίνει ότι ο Σμιθ έμμεσα εγκαθιστά μια ισοδυναμία στο σχηματισμό της τιμής μεταξύ τεχνολογιών του παρελθόντος και τεχνολογιών του παρόντος (μέσω των μισθών, των κερδών και των προσόδων που αποτελούν τις συνιστώσες των πρώτων υλών που παράχθηκαν προηγουμένως και οι οποίες προστίθενται ως έμμεσο κόστος στις συνιστώσες άμεσου κόστους που συνθέτουν την τρέχουσα παραγωγή). Μ' αυτόν τον τρόπο, έκανε το στοιχειώδες λάθος να παραβλέψει ότι δεν μπορεί να χρησιμοποιεί τους ίδιους μισθούς κ.λπ. για το έμμεσο όπως και για το άμεσο κόστος, εφόσον υποστήριξε ήδη ότι τα τελευταία τροποποιούνται από τον αυξανόμενο καταμερισμό εργασίας.

Στο Fine (1982) εξετάζουμε αυτές τις όψεις της θεωρίας της αξίας του Σμιθ λεπτομερέστερα. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Σμιθ ασυνείδητα θέτει το ζήτημα του πώς υπεισέρχονται στη αξία τα προηγουμένως παραχθέντα υλικά όταν μεταβάλλονται οι ίδιες οι συνθήκες παραγωγής. Απ' όσο γνωρίζω, μόνο ο Μαρξ έχει απαντήσει σ' αυτό το ερώτημα με μη απλουστευτικό τρόπο, αποφεύγοντας τόσο τη συγκριτική στατική (δηλαδή μια διαδοχή ισορροπιών, για καθεμιά από τις οποίες η τεχνολογία είναι δεδομένη) όσο και μια απλή ουδετερότητα της βελτίωσης της παραγωγικότητας για την οποία όλες οι τιμές αποκλίνουν ανάλογα. Ωστόσο, ο Μαρξ μετατοπίζει το αναλυτικό πεδίο στο οποίο τίθεται το πρόβλημα. Από τη μια, όπως θα αναμενόταν, η εργασιακή θεωρία της αξίας εκτοπίζει τη θεωρία των συνιστωσών. Αυτό, αφ' εαυτού, σημαίνει ότι παραδεχόμαστε πως διαφορετικές εργασίες σε διαφορετικούς τομείς, διαφορετικών δεξιοτήτων, που ασκούνται σε διαφορετικές στιγμές, με διαφορετικά επίπεδα παραγωγικότητας φέρονται όλες σε ισοδυναμία η μια με την άλλη, μέσω του συστήματος της εμπορευματικής ανταλλαγής (παρόλο που οι διαφορές αυτές αναφέρονται συχνά ως μια ορθολογική βάση για την απόρριψη της εργασιακής θεωρίας της αξίας). Από την άλλη, η τελική έκβαση δεν συνδέεται με μια θεωρία ισορροπίας των φυσικών τιμών αλλά με τους νόμους ανάπτυξης του καπιταλισμού, όπως αυτοί εκφράζονται διαμέσου των σχέσεων, των τάσεων και των δομών του.

Πέμπτον, υπάρχει η ιστορική πλευρά της μαρξικής θεωρίας της αξίας. Όπως παρατηρήσαμε ήδη, η εφαρμοσιμότητά της περιορίζεται σ' εκείνες τις κοινωνίες όπου έχουμε την παρουσία της εμπορευματικής ανταλλαγής, η οποία στον καπιταλισμό φτάνει στο μέγιστο βαθμό της. Αυτό δεν δικαιώνει μόνο τη χρήση της αξίας ως εργάσιμου χρόνου σε μια υλιστική βάση, αλλά αναγνωρίζει ότι η αξία είναι μια κοινωνική σχέση μεταξύ παραγωγών των οποίων η αλληλεπίδραση γίνεται μέσω του συστήματος της ανταλλαγής κατά τρόπους σύνθετους και εν δυνάμει ιστορικά μεταβλητούς. Αυτές οι στοιχειώδεις ιστορικές και κοινωνικές αναλύσεις θα πρέπει να είναι αρκετές για να αναγνωρίσουμε ότι η εργασιακή θεωρία της αξίας είναι ανεπαρκής αν βασίζεται αποκλειστικά στην ιδέα της αξίας ως ενός κβάντουμ ενσωματωμένης εργασίας. Γιατί τότε βεβαίως, κατά μια έννοια, δεν χρειάζεται να γνωρίζουμε τίποτα απολύτως για τις κοινωνικές σχέσεις προκειμένου να κατανοήσουμε την αξία, όπως στην εφαρμογή της στην πρωτόγονη κοινωνία του Σμιθ, όπως ακριβώς δεν χρειάζεται να γνωρίζουμε τίποτα για τα άλλα αντικείμενα ή τις ουσίες εάν θέλουμε να μάθουμε πόσος σίδηρος είναι ενσωματωμένος σ' ένα συγκεκριμένο αντικείμενο. Βεβαίως, η ιδέα της εργασιακής θεωρίας ως ενσωματωμένης εργασίας θεωρήθηκε από τους κριτικούς

του κυρίαρχου ρεύματος της οικονομικής θεωρίας ως αυθαίρετη και οδήγησε σε παρωδίες του τύπου της ενεργειακής θεωρίας της αξίας ή της θεωρίας της αξίας με βάση το σίδηρο.

Από το ιστορικό στο σύγχρονο

Από τη στιγμή, ωστόσο, που η αξία αντιμετωπίζεται ως μια σχέση ιστορικά και κοινωνικά συγκεκριμένη, μπορούμε να αναγνωρίσουμε ότι η ίδια η αξία μεταβάλλεται σε σχέση με τις βαθύτερες κοινωνικοοικονομικές σχέσεις από τις οποίες συγκροτείται. Είναι ενδιαφέρον ότι η ιστορική ιδιαιτερότητα της αξίας αποτέλεσε το επίκεντρο ενός δημόσιου διαλόγου —του λεγόμενου ιστορικού προβλήματος του μετασχηματισμού. Το ζήτημα που ετίθετο εδώ ήταν κατά πόσο υπήρξε μια πρόωμη περίοδος του καπιταλισμού, ή έστω της απλής εμπορευματικής παραγωγής, κατά την οποία, όπως πρότεινε ο Ένγκελς, τα εμπορεύματα ανταλλάσσονταν στην αξία τους και την οποία, στη συνέχεια, διαδέχτηκε η κατάσταση του αναπτυγμένου καπιταλισμού, όπου η ανταλλαγή των εμπορευμάτων σύμφωνα με την αξία τους παύει να ισχύει. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία που προσφέρεται εδώ, όπως παρουσιάζεται στο Fine (ed) (1986), ο ανωτέρω τρόπος θεώρησης του ιστορικού μετασχηματισμού είναι αδόκιμος. Γιατί μια δεδομένη αξία δεν ανταλλάσσεται σε μια δεδομένη στιγμή στην τιμή της και σε μια άλλη στιγμή στην (αντίστοιχη) τιμή παραγωγής, αλλά η φύση της ίδιας της αξίας διαφοροποιείται ανάλογα με το αν συνδέεται, για παράδειγμα, με την απλή εμπορευματική παραγωγή, σε αντιδιαστολή με την αναπτυγμένη καπιταλιστική παραγωγή —μια μάλλον προφανής παρατήρηση αν η αξία θεωρείται ως μια σχέση παραγωγής μέσω της οποίας αντιπροσωπεύεται κατά την ανταλλαγή ο εργάσιμος χρόνος. Τόσο η φύση των ιδίων των σχέσεων παραγωγής όσο και ο τρόπος μέσω του οποίου αυτές ενοποιούνται κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής είναι τελείως διαφορετικά.

Παρόλο που οι θέσεις αυτές είναι εκείνες ακριβώς που προσφέρουν στη θεωρία της αξίας την αναλυτική της ισχύ, τα σχετικά ζητήματα αντιμετωπίζονται κατά τα άλλα ως ένδειξη αδυναμίας. Πώς μπορεί μια οικονομική θεωρία που βασίζεται στην ενσωματωμένη εργασία να είναι κατάλληλη τόσο για την απλή εμπορευματική ανταλλαγή όσο και για τον αναπτυγμένο καπιταλισμό; Και βεβαίως, η απάντηση είναι ότι δεν μπορεί, όπως ανακάλυψε και ο Σμιθ διακόσια χρόνια νωρίτερα, περιορίζοντας εσφαλμένα την εργασιακή θεωρία της αξίας, όπως αυτός την αντιλαμβανόταν, στην πρωτόγονη κοινωνία. Οι σημερινοί κοινωνικοί επιστήμονες και σχολιαστές είναι γενικά αρκετά λεπτολόγοι ώστε να αναθεωρούν την επιχειρηματολογία του Σμιθ και μένουν έκπληκτοι από τις όλο και πιο πολύπλοκες οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις που φαίνεται να ενισχύουν την ακυρότητα της θεωρίας της αξίας.

Γενικά, το γεγονός αυτό οδήγησε σε δυο τύπους απαντήσεων. Ο ένας είναι να βασιστούμε στις εμπειρικές και περιγραφικές αναλύσεις που είναι σχετικά κενές θεωρητικών επεξεργασιών. Η θεωρία, εκεί όπου εμπλέκεται, είναι γενικά απλουστευτική, θεωρώντας ως δεδομένη μια αντιστοιχία μεταξύ συσχέτισης και αιτιότητας, όσεςδήποτε κι αν είναι οι εμπλεκόμενες μεταβλητές. Έτσι οδηγούμαστε σε μια απουσία σχέσεων, δομών και τάσεων —μιας αναλυτικής δομής εννοιών και αιτιότητας— εκτός από την έννοια του κατηγορισμού που περιγράψαμε στα προηγούμενα.

Η άλλη απάντηση είναι να επινοήσουμε νέες έννοιες χωρίς όμως να στηρίζουμε μια τέτοια ανανέωση στα υπάρχοντα θεωρητικά πλαίσια και ασφαλώς όχι στο πλαίσιο που προσφέρει η θεωρία της αξίας. Το πιο προφανές και σχετικό παράδειγμα προσφέρει η θεωρία του μετα-φορντισμού, που αξιολογήθηκε κριτικά στο Fine (1997), αν και συμπληρώνεται τώρα από την ιδέα της παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με όλα αυτά τα θεωρητικά σχήματα, η θεωρία της αξίας έχει απορριφθεί πλήρως· ωστόσο παρόλο που ο μετα-φορντισμός είχε αρχικά μια μαρξιστική λάμψη που του προσέδωσε ο Aglietta, χρειάστηκε κάποιος χρόνος μέχρις ότου αποκτήσει την «ελευθερία» του από την αξία που σήμερα είναι αναμφισβήτητη. Κατά συνέπεια, οι πρότυπες έννοιες στο πλαίσιο του μαρξισμού που βασίζονταν θεωρητικά στη θεωρία της αξίας και ιστορικά στην παρούσα φάση του καπιταλισμού έχουν λίγο-πολύ εξαφανιστεί χωρίς ίχνος —ιδέες όπως ο ιμπεριαλισμός και ο μονοπωλιακός καπιταλισμός (όπου το μονοπώλιο αντιμετωπίζεται ως η μορφή στην οποία λαμβάνει χώρα ο ανταγωνισμός και όχι ως η αναίρεσή του).

Οι ψευδαισθήσεις αυτού του είδους φαίνονται ασήμαντες όταν τις αντιπαραβάλλουμε με πολλές από τις προσφορές που συνδέονται με το μετα-μοντερνισμό. Εδώ, η κριτική της μαρξικής θεωρίας της αξίας, ειδικά αυτή που αναδύεται από το έργο του Baudrillard, αφορά το ότι αυτή αγνοεί την όψη αξία χρήσης ενός εμπορεύματος. Υποστηρίζεται, λανθασμένα, ότι η αξία χρήσης συγκροτείται για τον Μαρξ από τις φυσικές ιδιότητες ενός εμπορεύματος και θεωρείται ακόμα ότι στην κοινωνική συγκρότηση της αξίας χρήσης το νόημα και η σημασία του εμπορεύματος για τον καταναλωτή είναι σχεδόν απεριορίστα. Από την άλλη μεριά, είναι επιτακτικό να αναγνωρίσουμε ότι η κουλτούρα της κατανάλωσης είναι μια υλική κουλτούρα που είναι ριζωμένη βαθιά στις σχέσεις και τους μηχανισμούς μέσω των οποίων παράγονται αυτά τα εμπορεύματα και βρίσκουν τελικά το δρόμο τους προς την κατανάλωση. Ένα από τα σημεία εκκίνησης της θεωρίας της αξίας είναι ότι το εμπόρευμα πρέπει να συνιστά μια κοινωνική αξία χρήσης (διαφορετικά δεν μπορεί να πωληθεί) και ότι πρέπει επίσης να παραχθεί. Το σημείο αυτό, ενώ απέχει πολύ από το να αποκλείει μια ενσωμάτωση του ρόλου της φύσης και του νοήματος του εμπορεύματος, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα χωρίς το οποίο ο ρόλος των άλλων παραγόντων, συμπεριλαμβανομένων της κουλτούρας και της υποκειμενικότητας, γίνεται αυθαίρετος. Για να το θέσουμε κάπως ωμά, είναι δυνατό να πιστέψουμε ότι το νόημα της Coca Cola και ο τρόπος πρόσληψης αυτού του νοήματος μέσω της μαζικής διαφημιστικής εκστρατείας είναι ανεξάρτητα από τον τρόπο με τον οποίο παράγεται, διανέμεται και πωλείται αυτή η ίδια η Coca Cola; Με λίγα λόγια, όπως υποστηρίζεται στο Fine and Leopold (1993), η ορθή κατανόηση της σύγχρονης κατανάλωσης εξαρτάται από την ανάπτυξη και όχι από την απόρριψη της θεωρίας της αξίας στο γενικό πλαίσιο της κοινωνικής συγκρότησης της αξίας χρήσης του εμπορεύματος, όπου αυτή (η κατανάλωση) δεν είναι τεχνητά αποσυνδεδεμένη από τις αξιακές σχέσεις μέσω των οποίων υπάρχουν όλα τα εμπορεύματα, όπως θέλουν πολλές από τις θεωρίες του μεταμοντέρνου.

Τα καθήκοντα που μας ανατίθενται

Στην αρχή του άρθρου υποστηρίξαμε ότι η αυξανόμενη πολυπλοκότητα του καπιταλισμού ενίσχυσε την υπεράσπιση της εργασιακής θεωρίας της αξίας, ώστε να αποκαλύψει τους βαθύτερους προσδιοριστικούς παράγοντες, και ταυτόχρονα ενίσχυσε την αποφασιστικότητα των αντιπάλων της, εν όψει του φαινομενικά ασυμβίβαστου της αξίας μ' αυτά τα σύνθετα φαινόμενα. Αυτό σημαίνει ότι το θεωρητικό ισοζύγιο υπέρ και κατά εξαρτάται από την αυστηρότητα, την αποφασιστικότητα και την επιδεξιότητα με την οποία οι υποστηρικτές της επεξεργάζονται τη θεωρία της αξίας, πέρα από το οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό κλίμα μέσα στο οποίο διεξάγεται ο θεωρητικός διάλογος. Στον ακαδημαϊκό κόσμο, το κυρίαρχο ρεύμα της οικονομικής θεωρίας σχεδόν ποτέ δεν υπήρξε ισχυρότερο και ποτέ δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει την εργασιακή θεωρία της αξίας με όρους διαφορετικούς από τη θεώρησή της ως εργασίας ενσωματωμένης σ' ένα γενικό πλαίσιο ισορροπίας, για το οποίο η απόρριψη της αξίας είναι η μόνη δυνατή κατάληξη. Πολλοί υποστηρικτές της θεωρίας της αξίας γοητεύτηκαν από τη σχετική επιχειρηματολογία, παρά τα προωθημένα εργαλεία, όπως αυτά που χρησιμοποιήθηκαν στις νέες λύσεις του προβλήματος του μετασχηματισμού, που ανέδειξαν πλευρές της καπιταλιστικής πραγματικότητας όπως ο διαχωρισμός μεταξύ της πληρωμής και των δαπανών του μισθιακού εισοδήματος. Οι προοπτικές της θεωρίας της αξίας από μια ριζοσπαστική παράδοση στα πλαίσια της οικονομικής θεωρίας, επομένως, σπανίως διαγράφονταν πιο ζοφερές.

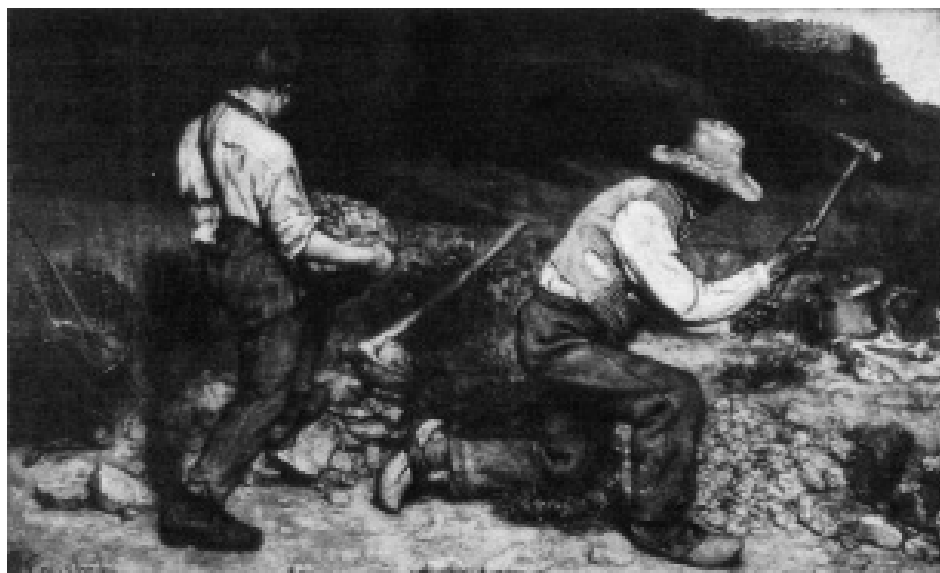
Ούτε από την προοπτική των άλλων κοινωνικών επιστημών εκτός της οικονομικής θεωρίας είναι πιο αισιόδοξη η πρόβλεψη. Οι επιστήμες αυτές υπήρξαν πάντα πολύ περισσότερο ανοικτές στη σοβαρή μεταχείριση και αποδοχή της θεωρίας της αξίας, τουλάχιστον στο βαθμό που χρειάζεται έτσι ώστε να διασχίσουν τα τεχνητά σύνορα που χωρίζουν τις ακαδημαϊκές γνωστικές ενότητες και να αντιμετωπίσουν τα οικονομικά ζητήματα στη μορφή της πολιτικής οικονομίας και όχι στη βάση των απόκρυφων και εξόφθαλμα παραλόγων παραδοχών που είναι τόσο χαρακτηριστικές στην ορθόδοξη οικονομική θεωρία. Πέραν τούτου, ο ίδιος ο μαρξισμός αντιμετωπίστηκε επίσης σοβαρά ως μια εναλλακτική λύση και ως πηγή γνώσης για τη μη μαρξιστική ανάλυση, σε πλήρη αντιδιαστολή με την οικονομική θεωρία.

Ωστόσο, όπως υποστήριξα στο Fine (1996), η ορθόδοξη οικονομική θεωρία διέρχεται σήμερα μια αλλαγή που ενδέχεται να αποδειχτεί τόσο βαθιά όσο και αυτή της μαρξιστικής επανάστασης που καθιέρωσε την επιστήμη όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, εδώ και έναν περίπου αιώνα. Η αλλαγή αυτή περιελάμβανε μια αναθεώρηση και διαχωρισμό από τις άλλες κοινωνικές επιστήμες λόγω της εξάρτησης από το μεθοδολογικό ατομικισμό, την ισορροπία και την απομόνωση της οικονομίας από την κοινωνία γενικότερα. Σήμερα, η ορθόδοξη οικονομική θεωρία επιχειρεί στην ίδια αυτή θεωρητική βάση να αποικίσει τις άλλες κοινωνικές επιστήμες, θεωρώντας ότι μπορεί να εξηγήσει τους θεσμούς, τους συλλογικούς φορείς, την οικονομική ανάπτυξη, τα πολιτικά αποτελέσματα κ.λπ. Το πώς θα απαντήσουν οι άλλες κοινωνικές επιστήμες είναι ζωτικής σημασίας όχι μόνο για τη θεωρία της αξίας, το σημαντικότερο πιθανώς στοιχείο με το οποίο μπορούμε να υπερασπιστούμε την κατάλληλα συγκροτημένη κοινωνική θεωρία από την επιδρομή της οικονομικής θεωρίας, αλλά και για την ίδια την υγεία αυτών των επιστημών.

Με λίγα λόγια, το παλιρροιακό κύμα των συντελεστών που προωθούν και υποσκάπτουν τη θέση της εργασιακής θεωρίας της αξίας στο σημερινό θεωρητικό κλίμα είναι σαρωτικό. Στη βάση της επιχειρηματολογίας που παρουσιάσαμε εδώ, όπως επίσης και του βαθμού στον οποίο η θεωρία της αξίας διαφώτισε το έργο μας, ελπίζουμε ότι πείσαμε κάποιους τουλάχιστον όχι μόνο για την αναλυτική αξία της αξίας αλλά και για την αναγκαιότητα υπεράσπισης, προώθησης και ανάπτυξης του κλασικού της μαρξιστικού περιεχόμενου.

Επιλεγμένη βιβλιογραφία και παραπομπές

Για επισκοπήσεις της θεωρίας της αξίας και τις συνεπαγωγές της από διάφορες οπτικές γωνίες, βλ. Aglietta (1979), Dobb (1940), Elson (ed) (1986), Fine and Harris (1979), Foley (1986), Lebowitz (1992), Meek (1956), Rosdolsky (1977), Rubin (1972), Steedman et al (1977), Sweezy (1968) και Weeks (1981). Για αναλύσεις που επικεντρώνονται στο χρώμα, βλ. Brunhoff (1976) και Arnon (1984). Για θεωρήσεις της μεθόδου του Μαξ, βλ. Colletti (1976), Moseley (ed) (1993), Oakley (1983, 1984 και 1985), Pilling (1980), Reuton and Williams (1989) και Shamsavari (1991). Σχετικά με ειδικές όψεις της θεωρίας της αξίας, βλ. Dumenil (1983-4 και 1984), Lee (1993) και Lipietz (1982).

Οι λιθοθραύστες, 1849, Gustave Courbet